

LITERATUROZNAWSTWO

Hanna Kowalska-Stus
Uniwersytet Jagielloński

Apokalipsa w kulturze rosyjskiej

Rosyjska kultura buduje przekaz mówiący o tym, że świat znajduje się w eschatonie, wyraża dbałość o ochronę przestrzeni zbawczej. Apokaliptyczna symbolika wyrasta z kultury judaistycznej, z proroctwa Daniela o trzech królestwach oraz schryścianizowanego kosmizmu Greków. Wydarzenia apokaliptyczne rozgrywają się w przestrzeni stworzonej, która zgodnie z Bożym planem ulega przemianie. Główny nurt odsłonięcia tajemnicy znajduje się w Kościele prawosławnym. Na charakter apokaliptyki rosyjskiej wpłynął fakt, że kultura grecka wypracowała myślenie o bycie w kategoriach przestrzennych i dlatego w tej kulturze i jej pochodnych apokaliptyka współistnieje z eschatologią. Duże znaczenie ma tu fakt, że zesłanie Ducha Św. uznane zostało za dopełnienie Objawienia w Kościele i nowego Objawienia się nie oczekuje (słowo gr. *apokalipsis* oznacza objawienie, ros. *откровение*). Dlatego prawosławna Rosja, jako spadkobierczyni Bizancjum, strażniczka Objawienia ukierunkowana jest na kontemplowanie jego tajemnicy i odczytywanie w historycznej przestrzeni jego znaków. Z tego powodu chrześcijaństwo rosyjskie ma charakter apokaliptyczny, uważa się za spadkobiercę chrześcijaństwa pierwszych wieków i to przekonanie przejawia się także współcześnie.

Apokaliptyka rosyjska posiada dwojaki charakter: mroczny i świetlany. W mrocznych przekazach mowa jest o oznakach końca świata, nadejściu Antychrysta, przygotowaniach do strasznego ucisku i chaosu¹. Tego rodzaju apokaliptyka upowszechniła się w czasach po unii brzeskiej, kiedy powstała *Księga o wierze* wieszcząca rychły koniec świata. Później, w okresie smuty w postaci mnicha Irinarchy. Starzec Irinacha był prawosławnym symbolem swoich czasów, stanowi świadectwo wspólnoty dziejów, czynów i myśli. W historii kultury Rusi Moskiew-

¹ Сергей Булгаков, *Православие. Очерки учения православной церкви*. [Http://krotov.info/libr_min/b/bulgakovs/prav_13.html](http://krotov.info/libr_min/b/bulgakovs/prav_13.html)

skiej XVII w. odgrywał pierwszoplanową rolę, choć dla historyków jest postacią mało znaną. Jego biografia jest świadectwem tego, że człowiek, choć mocno osadzony w historii swoich czasów, jest jednocześnie bytem ponadhistorycznym i z tej perspektywy może ocenić to, co się wokół niego dzieje. Jego życie i czyny stanowią reakcję na bieżące wydarzenia ale wskazują na wieczne cele ludzkiego istnienia. Przewycięzenie zła i upadku zaczyna się na poziomie jednostki. *Nie szukaj zatem poza sobą przyczyny tego, czego sam jesteś panem* – poucza św. Bazyl Wielki². Przykładem tego jest życie mnicha Irinarchy Rostowskiego (*преподобный Иринарх*) w okresie smuty. Mnich przykuł się do ściany łańcuchami w zimnej celi, dźwigał na swym ciele dziesiątki kilogramów miedzianych krzyży, kolejny nakładał po każdym zdradzie. Pokutniczy sens, jaki nadał swemu życiu stanowił podstawę formacji społeczeństwa moskiewskiego czasów smuty. Egzystencjalna i moralna prawda tego społeczeństwa ujawniona w biografii Irinarchy, ukazuje konieczność przewycięzenia egoizmu, partykularnych interesów, prowadzących do samozniszczenia. Eschatologiczna orientacja kultury ruskiej, na pierwszym miejscu stawiała potrzebę zbawienia, postrzeganego, jako ostateczna przemiana całego stworzenia. Potęgowało to poczucie wspólnoty³.

Schizma w Kościele moskiewskim w połowie XVII w (*раскол*), wzmogła po raz kolejny nastroje apokaliptyczne. Kulturę staroobrzędowców można nazwać w pełni apokaliptyczną – odzwierciedla życie społeczności zorganizowane tak, jakby koniec świata miał nastąpić lada moment⁴. Postawa staroobrzędowców wpłynęła na fakt, że Piotr I na skutek charakteru swoich reform uznany został za Antychrysta i jako taki ukazywany był w literaturze i sztuce. W tym środowisku pielęgnowana była legenda o świetlanym grodzie Kiteżu, symbolu nienaruszonej przestrzeni zbawczej, który zapadł się pod ziemię, by nie stykać się z upadłym światem. Odbywały się liczne pielgrzymki w rejon Jeziora Świątłego w poszukiwaniu oznak istnienia tego grodu.

Epoka Piotra I wprowadza do rosyjskiej przestrzeni kulturowej pierwiastek protestancki, którego głównym przejawem jest dominacja racjonalizmu nad dotychczas panującym monastycznym mistycznym stosunkiem do rzeczywistości. Czynnikiem kontemplacyjny był wypierany przez aktywne budowanie ziemskiego dobrobytu. Stan ten pogłębiony został przez kulturotwórczą wzmoczoną działalność masonerii w Rosji począwszy od drugiej połowy XVIII wieku. Stąd we współczesnej rosyjskiej literaturze apokaliptycznej tyle miejsca zajmuje analiza roli masonerii. Swoistego podsumowania tego odejścia od eschatologicznego paradygmatu kultury

² Św. Bazyl Wielki, *O tym, że Bóg nie jest sprawcą zła* [w:] *Bóg i zło. Pisma Bazylego Wielkiego, Grzegorza z Nyssy i Jana Chryzostoma*, opr. Ks. Józef Naumowicz, Kraków 2004, s. 56.

³ Więcej na ten temat patrz: H. Kowalska-Stus, *Kultura i eschatologia. Kultura rosyjska XVII w.*, Kraków 2007.

⁴ Por. H. Kowalska, *Rosyjski wiersz duchowny i kultura religijna staroobrzędowców pomorskich*. Prace komisji Słowianoznawstwa nr 46, Ossolineum oddz. w Krakowie, 1987.

rosyjskiej dokonał w pierwszej połowie XIX wieku Piotr Czaadajew. Rozpoczął on na gruncie kultury rosyjskiej spór o istotę historii. Uznał za wartościowszy i bardziej zgodny z prawdą model chrześcijaństwa historycznego, charakterystyczny dla łacińskiej Europy, niż prawosławne chrześcijaństwo eschatologiczne. Główna różnica polega na odmiennym podejściu do objawienia: aktywnym poszukiwaniu jego sensu w historii (model łaciński) oraz kontemplowaniu jego tajemnicy (model prawosławny), co przejawia się w mistycznym i teurgicznym charakterze kultury. W momencie opublikowania przez Czaadajewa *I Listu filozoficznego* rozpoczyna się wielki spór między okrzepłymi już na gruncie kultury rosyjskiej zwolennikami okcydentalizacji i jej przeciwnikami. W tym drugim nurcie rozwinęła się myśl apokaliptyczna, bardzo często w oparciu o współczesne doświadczenie mistyczne.

W XIX w. apokaliptyka przejawia się wyraziście na gruncie kultury, pojawiają się proroctwa przepowiadające rewolucję 1917 roku. Pierwszym prorokiem był pustelnik – św. Serafin z Sarowa, żyjący w pierwszej połowie XIX w. (+1833). Święty Serafin przepowiadał tragiczną, ale także wielką przyszłość Rosji. Podobnie, jak w przypadku średniowiecznych proroctw apokaliptycznych, tak i tu Serafin zapowiada swoje zmartwychwstanie przed końcem świata⁵.

Nieoficjalny kult św. Serafina miał charakter ludowy. Na ołtarze wyniesiony został dopiero w roku 1903, w przeddzień rewolucyjnej gorączki. Na początku XX wieku narastał kult wokół tej postaci i jej proroctw wśród prostych ludzi, podczas gdy elity hołdowały poglądom liberalnym lub nastrojom dekadentckim. To, co dla ówczesnych rosyjskich elit nie przedstawiało żadnej wartości, do czego odnosili się obojętnie, lud skrzętnie zbierał, wbudowywał, jako znaki czasu, w szerszy eschatologiczny kontekst i apokaliptyczny sens. Z bogatego materiału proroczych wypowiedzi starców pustelni optyńskiej i sarowskiej, widzeń i snów prostych ludzi, niezwykłych wydarzeń tkął kobierzec na kanwie biblijnej apokaliptyki.

Postać i proroctwa św. Serafina znalazły wówczas apokaliptyczne odzwierciedlenie w twórczości Siergieja Nilusa. Nilus, doskonale znający patrystykę grecką i rosyjską, uważał Serafina za nauczyciela duchowego czasów ostatecznych. Dlatego historyczne wydarzenia zyskują w twórczości Nilusa apokaliptyczną interpretację. Rok 1905 znamionuje pojawienie się w drugim wydaniu książki *Wielkość małości* nowego rozdziału, który został zatytułowany *Antychryst, jako możliwa polityczna realność*. Znaki historii są dla pisarza oczywiste. Tę realność postrzega w kategoriach współczesnej polityki⁶. Narzędziem Antychrysta jest rewolucja, która burzy stabilność i porządek. Działa ponadnarodowo i ponadpaństwowo. Skiero-

⁵ *Проповедь всемирного покаяния*, <http://www.diveevo.ru/66/81>.

⁶ W roku 1911, po ukazaniu się książki, Nilus zwrócił się do patriarchów Wschodu, Najświętszego Synodu Rosji i do papieża z listem, w którym postulował zwołanie Powszechnego Soboru w celu obrony chrześcijaństwa przed nadchodzącym Antychrystem. А.М. дю Шайла. *С.А. Нилус и „Сионские протоколы”*. – „Последние новости”, Париж, 12 и 13 мая 1921. <http://lib.web-malina.com/getbook.php?bid=3507&page=8>.

wana jest nie przeciwko narodom czy państwom, lecz przeciwko chrześcijaństwu. Mistyczna interpretacja *Protokołów* zrodziła się podczas rozmów ze starcami pustelni optyńskiej. Efektem pobytu Nilusa na Wałdaju była następna eschatologiczna powieść – *Nadchodzący Antychryst i królestwo diabła na ziemi* (*Близ грядущий Антихрист и царство дьявола на земле 1911*). Centralne miejsce powieści zajmuje św. Serafin z Sarowa, którego rozmowy z Nikołajem Motowiłowem zostały tu po raz pierwszy opublikowane⁷.

Apokaliptyczne powieści Nilusa stanowią kompilację archiwalnych klasztornych dokumentów, analiz historycznych i bieżących wydarzeń, starotestamentowych i kościelnych prorocत्व o końcu świata i Antychryście. W ten materiał organicznie wpisały się *Protokoły mędrców Syjonu*. I choć do dziś środowiska żydowskie oskarżają Nilusa o antysemityzm, to wypada stwierdzić, że pisarz nie poświęca uwagi Żydom, lecz skupia ją na tych siłach, które w języku politologicznym nazywamy rewolucyjnymi, a on ukazał je w kontekście apokaliptycznym. *Protokoły mędrców Syjonu* nie są potraktowane, jako sensacyjny tajny dokument, lecz ilustracja dostrzeganych powszechnie faktów. Tak więc dokument, który przypadkowo trafił do rąk pisarza, a którego pochodzenie różnie jest komentowane, stanowi ilustrację destrukcyjnych procesów zachodzących we współczesnym świecie. Ludzie, którzy ich dokonują są zaledwie narzędziami w rękach Księcia tego świata, nie zaś panami sytuacji. Zarówno treści *Protokołów*, jak i współczesnym wydarzeniom, Nilus nadawał sens religijny, eschatologiczny. Jego powieści nie można odczytywać w kontekście problematyki historyczno-politycznej, a nawet etniczno-kulturowej. Nilus posługuje się innym językiem, pojęciami, jakie są charakterystyczne dla prorocत्व⁸. Jak zauważa hieromnich Grigorij, św. mnich Serafin Nilusa, to współczesna wersja: Daniela, Ezdry, Metodego Patarskiego i Lwa Mądrego, których prorocत्व miały historiozoficzny charakter⁹. W swoich powieściach Nilus nie tylko powiązał współczesne wydarzenia z biblijną i patrystyczną eschatologią, ale także przywołane przez niego prorocत्व sprawdziły się w bolszewickiej rzeczywistości (krwawe prześladowania wiary i Kościoła). W tym kontekście historia Rosji zyskała mistyczny charakter, bezpośrednio w jej obszarze miał zapoczątkować się koniec świata. Nilus nazywał Rosję Nowym Izraelem¹⁰. Carskie męczeństwo po-

⁷ Nilus znał dobrze żonę N. A. Motowiłowa, świeckiego ucznia Starca Serafina. Od niej otrzymał rękopisy Motowiłowa.

⁸ Po upadku komunizmu i odrodzeniu w Rosji chrześcijaństwa książki Nilusa zyskały wśród prawosławnych niezwykłą popularność. Organizacja „Prawosławny Sankt-Petersburg” ufundowała coroczną nagrodę im. Nilusa dla najlepszych dokonań pisarzy, poetów i publicystów opisujących duchowe życie narodu rosyjskiego.

⁹ Иеромонах Григорий, Комментарий дня: „Певец православной субкультуры”. С. Нилус как современный символ, для «портала-credo.ru”, <http://www.portal-credo.ru/site/?act=news&i-d=30200&cf=>

¹⁰ С.А. Нилус, “Близ есть, при дверех”, о том, чему не желают верить и что так близко, Сергиев Посад, 1917, с. 11.

strzegane jest przez Nilusa w płaszczyźnie soteriologicznej, jest związane z nadzieją na zbawienie Rosji i posiada wydźwięk optymistyczny. Jednak Apokalipsa, to czas ostatecznego starcia Chrystusa z siłami ciemności, uosobionymi przez bestie i smoki.

Apokaliptyka Nilusa zawiera charakterystyczne pierwiastki takie jak: profetyzm, mesjanizm oraz wątki historiozoficzne. Prawosławna specyfika znalazła swój wyraz w ścisłym eschatologicznym powiązaniu narodu i cara, w podkreśleniu ofiarnego charakteru ich męczeństwa. Jego apokaliptyka jest mocno osadzona na fundamentach prawosławnego kultu ludowego. Pisarz odwoływał się do tych autorytetów prawosławia, które były bliskie i powszechnie znane w Rosji, a których nie dostrzegały elity. Tak było w przypadku Serafina z Sarowa, który żył w czasach Puszkina a ich drogi nigdy się nie przecięły¹¹.

Kult św. Serafina w Rosji jest fenomenem. Narastał w miarę przybliżania się rewolucji i nie osłabł do dziś. Ten kult ma ścisły związek z nastrojami eschatologicznymi. Jest rzeczą charakterystyczną, że obecnie Diwieweju – klasztor, w którym żył św. Serafin, skupia wielu jurodiwych (szaleńców Bożych), co decyduje o charakterze tego sanktuarium¹².

W papierach znanego teologa, o. Pawła Floreńskiego, odnaleziono zapiskę sporządzoną najprawdopodobniej przez Motowiłowa, który spotykał się i rozmawiał ze św. Serafinem. W zapisce tej mowa jest o dziesięcioletniej wojnie światowej i domowej w Rosji oraz o spotkaniu z człowiekiem, który dożyje czasów narodzin Antychrysta. Człowiek ten odegra rolę podobną do spełnionej przez ewangelicznego Symeona – ogłosi jego narodziny przed intronizacją w Jerozolimie. Rosja w międzyczasie zjednoczy się z resztą narodów słowiańskich tworząc potężne apokaliptyczne cesarstwo Goga i Magoga, które pokona i zdobędzie Konstantynopol i Jerozolimę. Mowa jest też o losach Austrii i Francji i narodzinach Antychrysta w Rosji, w nowej stolicy słowiańszczyzny – Grodzie Końca, znajdującej się między Moskwą i Petersburgiem. Przed tym wydarzeniem zbierze się VIII Sobór powszechny zjednoczonego Kościoła skierowany przeciwko siłom antychrześcijańskim, wszelkim partiom i organizacjom masońskim wyznającym zwierzchnictwo mamony.

Początek XX wieku był w Rosji okresem, kiedy pojawiła się liczna literatura apokaliptyczna. W roku 1900 wyszedł znany traktat Włodzimierza Sołowiowa *Trzy rozmowy o wojnie, postępie i końcu historii świata* z załączoną do niego *Opowieścią o Antychryście*. W 1902 roku Michaił Barsow wydał *Zbiór artykułów na*

¹¹ Ze wspomnień pozostawionych po Motowiłowie – uczniu św. Serafina, Nilus wydobył jeszcze jedno interesujące prorocтво. Mówi ono, że Polska odegra pozytywną rolę w ratowaniu Rosji. Przyt. za: В. Мельников, *Образ последних времен? К вопросу об особом почитании в России ченстоховской иконы Божией Матери*. [Http://vera.mrezha.ru/406/3.htm](http://vera.mrezha.ru/406/3.htm), Współcześnie prorocтво to wpłynęło na rozwój kultu Matki Boskiej Częstochowskiej w Rosji.

¹² Błazenna Praskowja Iwanowa (zm. 1915), błazenna Maria Iwanowna (zm. 1931), błazenna Natalia Iwanowna, prorokowały losy klasztoru, ojczyzny i całego świata.

temat *Apokalipsy* (*Сборник статей по истолковательному и назидательному чтению Апокалипсиса*). Tą tematyką zajmowali się także: Dymitr Mierieżkowski (*Грядущий хам*), Michaił Arcybaszew (*Апокалипсиси нашего времени*), Wasilij Rozanow (*У последней черты*), poeci symboliści¹³. Historycy literatury nie zapominają wspomnieć przy tej okazji także *Quo vadis* Henryka Sienkiewicza. Szczególnie wyraziście problematyka apokaliptyczna wyrażona została w rosyjskim malarstwie początku XX wieku: Michaiła Wasniecowa („Страшный Суд», «Распятие», «Сошествие во ад»).

Rewolucja 1917 roku stanowi kluczowe wydarzenie apokaliptyczne. Jego głosicielami byli: św. Jan z Kronsztadu (zm. 1907) oraz biskup Teofan Затворник, którzy wydarzenia historyczne interpretowali w kontekście zbliżającego się końca świata¹⁴. Arcybiskup Awierkij w latach 70-ych wyrażał zdziwienie, w jak małym stopniu proroctwa te zdołały wpłynąć na naród rosyjski¹⁵.

W kontekście czasów rewolucji należy zwrócić szczególną uwagę na postać Nikołaja Fiodorowa, którego apokaliptyka, w odróżnieniu od Sołowjowa, jest optymistyczna i twórcza. Pisał on, że historia w przyszłości będzie polegała na upodobnieniu się rodu ludzkiego do Bożej trójjedności, realizacji wspólnej woli, urzeczywistnieniu ludzkiego braterstwa¹⁶. Jest to nawiązanie do nauki św. Sergiusza z Radoneża, które znalazło materialne odbicie w historii Rusi. W odróżnieniu od królującego w pokoleniu myśliciela marksizmu Fiodorow nie głosił walki z kapitalistyczną eksploatacją lecz stawiał ludziom za cel przezwycięzenie śmierci, jako źródła wszelkich cierpień, zgodnie ze słowami św. Pawła: „Jako ostatni wróg zostanie pokonana śmierć (1Kor. XV, 26).

Zjednoczenie ludzi w społeczność zbudowaną na fundamencie pokoju i miłości, społeczeństwo podobne do Trójjedynego Boga, podążające ku życiu wiecznemu, ku wskrzeszeniu wszystkich minionych pokoleń, stanowi całkowite zaprzeczenie śmierci, panującej pod władzą ślepych praw przyrody (t. 4,512).

Dla osiągnięcia tego celu trzeba, by wysiłek całej nauki był ukierunkowany na rozpoznanie przyczyn braku braterskiej jedności między ludźmi i przywrócenie braterstwa Bożego wewnątrz nas. („*Zjednoczy nas w wysiłku poznania ślepej zewnętrznej siły i zniszczy to zło istniejące poza nami, które przeszkadza w zwycięstwie Królestwa Bożego w nas*”, t. II, s. 363). Fiodorow wierzył, że to wielkie dzieło zacznie się za jego życia i obejmie: powrót do ustroju wspólnotowego, odrodzenie patriotyzmu i samodzierżawia. Nie miał na myśli samodzierżawia w wymiarze

¹³ Walery Briusow, *Blady koń; Wiaczesław Iwanow, Czas gniewu, Na sądzie przed Bożym tronem, Pieśni okresu smuty*; Maksymilian Wołoszyn, *Ukrzyżowana Rosja*.

¹⁴ Por.: *Россия перед вторым пришествием*, сост. С. Фомин, <http://www.vselprav.org/Html/Ru/index.htm>

¹⁵ Por. tamże.

¹⁶ Н. Федоров. *Собрание сочинений* в 4-х тт., «Прогресс», т. II, Москва 1956, с. 32. Cytaty z tego wydania, tom i strona wskazane w nawiasie, wszystkie tłumaczenia autora artykułu.

politycznym, lecz samodzierżawie człowieka, który będzie odpowiedzialny tylko przed Bogiem i własnym sumieniem. Obowiązkiem władcy jest, by wszystkich upodobnić do samego siebie – chrześcijańskiego imperatora, który zwyciężywszy Antychrysta, dopomoże zmartwychwstałemu człowieczeństwu ujawnić w sobie obraz Trójcy Świętej. Wówczas wyższe cele staną się treścią istnienia ludzkości (t. II, s. 21). Fiodorow analizował wszystkie płaszczyzny bytu historycznego: politykę, społeczeństwo, naukę, ale miał w stosunku do nich zupełnie inne oczekiwania:

„Jeśli by nauka odnosiła się do sfery uczuć, to nie pozostałaby obojętna na głos Boga naszych ojców, Adama, Noego, ojców żywych dla Boga a martwych dla nas; martwych dla nas dlatego, że nie ma w nas jeszcze podobieństwa Bożego” (t. II, s. 306).

Z tego też powodu zdecydowanie negatywnie Fiodorow odnosił się do ideologii i działań rewolucyjnych.

Konstanty Isupow zauważa, że na początku XX wieku w Rosji narodziła się apokaliptyka kultury (Bierdiajew) i teologia kultury (Fiodotow)¹⁷. Siergiej Bułhakow w 1942 roku pisał:

„Historia, jako apokalipsa naszych czasów stawia nas w obliczu nowych dokonań i usprawiedliwia nadzieje na historyczny cud i Boży ład”¹⁸.

I dalej:

„Obecnie historia ludzkości jest właściwie tragedią i taką pozostaje w swojej istocie. Dostrzegać w historii zapowiedź zwycięstwa harmonii lub triumfujący „postęp”, oznacza przejaw duchowej ślepoty i głuchoty”, „filozofia historii, w istocie, być może powinna być filozofią tragedii, ponieważ sama staje się tragedią dla takiej filozofii”¹⁹.

W tym miejscu warto odwołać się do bardzo ciekawej interpretacji rosyjskiej historii w świetle Apokalipsy dokonanej przez współczesnego amerykańskiego badacza – Thomasa Altizera. Wypowiedź ta przenosi wizję Apokalipsy związaną z rosyjską rewolucją na poziom świadomości ogólnoswiatowej. Wypowiadając się z perspektywy współczesności Altizer twierdzi, że można uznać rewolucję rosyjską za wydarzenie apokaliptyczne wieszczące rzeczywisty koniec historii²⁰. Zarzuca on naiwność Amerykanom, myślącym, że wygrali zimną wojnę i tym samym pokonali rosyjską rewolucję. Problem polega na tym, iż następstwa prawdziwie historycznych wydarzeń nie mogą być unieważnione. Tym następstwem jest nihilizm wyrażony w kulturze i polityce, w społeczeństwie i religii. To on może doprowadzić historię Zachodu do końca. Nihilizm ten jawnie jest obecny we

¹⁷ К. Исупов, *Социальный кризис и социальная катастрофа. Сборник материалов конференции*. Санкт-Петербургское философское общество, Санкт Петербург 2002, с. 226-229 http://anthropology.ru/ru/texts/isupov/crisis_57.html

¹⁸ С. Булгаков, *Христианство и еврейский вопрос*, Париж 1991, с. 136.

¹⁹ Тегоз, *Свет Невечерний*, Москва 1994, с. 183, 303, 304.

²⁰ Т.Альтицер, *Россия и апокалипсис*, <http://altizer.narod.ru/rustexts/rusapocalypse.html>

współczesnej literaturze rosyjskiej i, w odróżnieniu od pisarzy zachodnich, twórcy tej literatury są głęboko wierzącymi chrześcijanami a ich twórczość znajduje się w centrum uwagi czytelników, na co nie może liczyć żaden pisarz zachodni. Zdaniem Altizera, literatura ta łączy wątki osobiste z treściami o doniosłym znaczeniu społecznym, podczas gdy literatura zachodnia utraciła zdolność oddziaływania społecznego. To samo dotyczy umiejętności odczytywania historii. Poważni myśliciele przyznają, że ludzkość utraciła rzeczywiste podstawy swojej historii i dlatego przeżywa kryzys, ale tylko nieliczni są w stanie uznać realność apokalipsy, dopuścić możliwość istnienia świata w przestrzeni apokaliptycznej. Chrześcijanie winni każde wydarzenie historyczne postrzegać jako opatrnościowe, nawet gdy jest kataklizmem.

Bierdiajew już wcześniej zauważył, że rosyjska apokaliptyczność łatwo może przerodzić się w nihilizm w odniesieniu do historii i do kultury²¹. Rosyjski nihilizm z kolei może z łatwością przybrać zabarwienie apokaliptyczne. Trudno pojąć np. dlaczego Rosjanin odrzuca państwo, kulturę, ojczyznę, moralność normatywną, naukę, sztukę, dlaczego pożąda wyzucia z wszelakich dóbr, czy z pobudek apokaliptycznych, czy nihilistycznych. Rosyjskie poszukiwanie prawdy zawsze przybiera postać apokaliptyczną lub nihilistyczną. Nawet rosyjski ateizm ma w sobie coś z ducha apokalipsy, jest zupełnie niepodobny do ateizmu zachodniego. Tylko rosyjska rewolucja rozstrzyga kwestię Boga. Wątek ten rozwija także Altizer stawiając tezę, że rewolucja rosyjska była wcieleniem współczesnego ateizmu, który swoimi wpływami określił istotę najnowszej historii. Rosyjska rewolucja stanowi jednocześnie zakończenie i zaprzeczenie europejskiej historii. Jeśli Zachód wygrał zimną wojnę, to Rosja wygrała wojnę apokaliptyczną, która oznacza koniec historii w rozumieniu zachodnim i początek historii uniwersalnej. Sztuka rosyjska nie tylko odzwierciedliła apokalipsę, ale ją prorokowała, jako wydarzenie nieuniknione i konieczne. Współczesna sztuka przypomina tango śmierci – pisze archimandryta Rafael (Karelin)²². Książę Andriej (Gorbunow) natomiast przywołuje słowa atonicznego starca Paisjusza, który zauważa, że dzisiaj czyta się proroctwa apokaliptyczne tak, jak by się miało w rękach gazet²³. Czytelne stały się zwłaszcza symbole 13 rozdziału Apokalipsy św. Jana: apokaliptyczna bestia z morza – to rząd światowy związany z systemem globalizmu (G 7, wielka siódemka, siedem głów apokaliptycznej bestii), jak bestia wychodząca na ląd coraz bardziej obejmuje swoim zasięgiem cały świat. Bestia z lądu natomiast, to system instytucji władających opinią publiczną, wdrażający ideologię nowego porządku światowego (media, Internet,

²¹ Н. Бердяев, *Духи русской революции*, http://krotov.info/library/02_b/berdyayev/19180300.html

²² Архимандрит Рафаил (Карелин), *Церковь и мир на пороге апокалипсиса* <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/16r/rafail/apocalypse/34.html>

²³ Священник Андрей (Горбунев), *Зверь из моря. Опыт раскрытия символических образов 13-й главы Апокалипсиса*, <http://www.vselprav.org/library/glava13.htm>

kino, część literatury, broń psychotroniczna (technologiczna kontrola świadomości)²⁴.

Upowszechnienie kultury masowej, reklama, muzyka rocka i popu, rozbitcie rodziny, propaganda seksu i prostytucji, aborcja, antykoncepcja, homoseksualizm, ukryta i jawna reklama narkotyków i satanizmu, programy wychowania seksualnego w szkołach, lekomania, genetyczna i chemiczna modyfikacja żywności, klonowanie, in vitro, niektóre gry komputerowe, cyfrowa kodyfikacja ludności, zarządzanie konfliktami zbrojnymi i terroryzmem międzynarodowym, broń plazmowa, koncentracja władzy w rękach jednorodnej etnicznie elity – to nie oddzielne epizody rzeczywistości – pisze ks. Gorbunow a elementy jednego systemu, polityka duchowej i biologicznej zagłady. Ks. Gorbunow przypomina, że w wersach 16 do 18 XIII rozdziału Apokalipsy św. Jana mowa jest o tym, że bestia pochodząca z ziemi nada ludziom imiona z cyfr, za które w wielu środowiskach prawosławnych (Góra Athos, rosyjscy prawosławni) uznano numery PESEL oraz informacje zakodowane w mikroczipach.

Obraz zwierza, to synteza systemu ideologicznego (Ap. XIII, 14-15²⁵; XIX, 20). Jest to ideologia chleba i igrzysk, która poniża człowieka nie na zasadzie przymusu, jak w komunizmie, lecz dobrowolności²⁶. Poruszany jest tu zazwyczaj problem różnicy w sposobie rozumienia wolności w liberalizmie i chrześcijaństwie.

Liberalna demokracja to ten sam ustrój, przy pomocy którego Szatan bezskutecznie siłował uwieść Chrystusa na pustyni: to ideologia chleba i igrzysk dla plebsu i ziemskiej władzy dla elit, manipulujących masami. W związku z tym człowiek odczłowiecza się, stacza się stopień niżej na pozycję zwierzęcia, nie przymusowo, jak za czasów znanego nam marksizmu, a dobrowolnie. „I im bardziej wolny staje się człowiek w tego rodzaju społeczeństwie, tym bardziej jest on zniewolony z perspektywy chrześcijańskiej, staje się niewolnikiem swoich grzechów i sił zła – na tym polega tajemnica demokracji, jako środowiska najbardziej sprzyjającego antychrześcijańskiej tajemnicy apostazji” – zauważa Nazarow²⁷.

²⁴ Zwierz z apokalipsy jest pod względem ontologicznym anty człowiekiem – pisał Siergiej Bułhakow. С. Булгаков, *Апокалипсис Иоанна: Опыт догматического истолкования*, Париж 1948, <http://www.regels.org/Apocalypse-1.htm>

²⁵ *I zwozdi mieszkańców ziemi znakami, które jej dano uczynić przed Bestią, mówiąc mieszkańcom ziemi, by wykonali obraz Bestii, która otrzymała cios mieczem, a ożyła.*

И чудесами, которые дано было ему творить перед зверем, он обольщает живущих на земле, говоря живущим на земле, чтобы они сделали образ зверя, который имеет рану от меча и жив. I дано jej, by duchem obdarzyła obraz Bestii, tak iż nawet przetwoił obraz Bestii i by sprawił, że wszyscy zostaną zabici, którzy nie oddadzą pokłonu obrazowi Bestii.

И дано ему было вложить дух в образ зверя, чтобы образ зверя и говорил и действовал так, чтобы убиваем был всякий, кто не будет поклоняться образу зверя.

²⁶ Pisze o tym w swojej książce: М. Назаров, *Вождю Третьего Рима*, Москва 2004, <http://www.apocalypse.orthodoxy.ru/vtr/>

²⁷ Tamże.

Cywilizacji apostazji – budującej immanentną postawę człowieka i społeczeństwa, przeciwstawiona została *cywilizacja powstrzymania*. Termin ten zaczerpnięty został z II Listu św. Pawła do Tesaloniczan: *Albowiem już działa tajemnica bezbożności. Niech tylko ten, co teraz powstrzymuje, ustąpi miejsca*, (II,7). Wolność sumienia i wyznania oraz rozdzielenie państwa i Kościoła, negacja istnienia prawdy absolutnej, to główne atuty cywilizacji apostazji²⁸. Przytaczając różne interpretacje prorocstwa Daniela o trzech królestwach, Nazarow wyciąga wniosek, że Unia Europejska jest nowym Rzymem. Jeśli więc Kościół stworzy symfonię z władzą polityczną owego Rzymu, to Antychryst dla realizacji swoich celów stworzy „symfonię” szatańskiego anty kościoła i odpowiedniego anty państwa²⁹, które zawładnie stolicę chrześcijaństwa i centrum świata – Jerozolimę a na jej tronie posadzi anty Chrystusa.

Kultura rosyjska spełnia wszelkie kryteria kultury eschatologicznej, dla której postulat odczytywania w historii znaków apokalipsy jest podstawowym zadaniem. Dlatego taki dramatyczny przebieg w tej kulturze przybierało zderzenie pierwiastka mistycznego z racjonalistycznym, ponieważ oba te pierwiastki przeciwstawnie zagospodarowywały przestrzeń historii. Mistyka zatrzymywała bieg historii w kontemplacyjnym zachwycie nad stworzeniem, w oczekiwaniu na ostateczną przemianę wszystkiego, co istnieje. Racjonalizm popędzał historię oczekując od niej realizacji idei postępu i przemian na miarę czysto ludzkich potrzeb i ideałów. Myśl Fiodorowa stanowi niezwykłą próbę umistycznienia nauki, zaprzężenia jej do dzieła wskrzeszenia przodków, zniszczenia dzieła śmierci. Najważniejszym obiektem sporu, jaki rozgrywa się na arenie kultury rosyjskiej w związku z nieustanną walką tych dwóch pierwiastków, jest spór o człowieka. Charakterystyczną cechą rosyjskiej apokaliptyki jest fakt, że nie przebiera się ona w kostium grozy. Dla postronnego obserwatora nosi znamiona codzienności a główne wydarzenia rozgrywają się na płaszczyźnie dialogu ludzkich umysłów i serc. Takimi klasycznymi przykładami obrazu apokalipsy w kulturze rosyjskiej są *Martwe dusze* Gogola, czy *Idiota* Dostojewskiego, odczytywane na gruncie kultury zachodniej w kluczu satyry społecznej i powieści psychologicznej. Znamienny jest także fakt, że wśród licznej, współcześnie wydawanej w Rosji, literatury apokaliptycznej znajdują się antologie wypowiedzi rosyjskich świętych, starców i charyzmatyków³⁰.

²⁸ Por. artykuł na ten temat: В. Семенко, *Основы социальной концепции русской Церкви как манифест православного консерватизма*, www.pravoslavie.ru.analit/rusideo/socialconcept.htm

²⁹ Tym państwem są USA, jako instrument międzynarodowego Żydostwa. Nazarow przytacza sądy, twierdzące, że Izrael jest 51 stanem USA.

³⁰ *Россия перед вторым пришествием*, Сост. С. Фомин, <http://www.vselprav.org/Html/Ru/>. Przytacza się tu słowa archimandryty Joanna (Kriestjankina) z klasztoru pskowsko-pieczerskiego z roku 1990, który zwraca uwagę na taką oznakę czasów apokalipsy, jak skrócenie czasu: rok, jak miesiąc, miesiąc, jak tydzień itd.

SUMMARY

Apocalypse in the Russian Culture

The article discusses manifestations of Russian apocalypticism, starting from the period of the Union of Brest, through the Time of Troubles, the schism of the 17th century, the times of Peter I, the 19th century history – which saw St Seraphim's prophecy of the Revolution, the apocalypticism of the Revolution itself, and up until now. The culture of Russia satisfies all the criteria of an eschatological culture, for which the recognition of apocalyptic signs in history is its fundamental task. This is why the clash between the mystical and rational was so dramatic in this culture. The core of the argument raging in the arena of the Russian culture is the question of man.